

GAPNING UYUSHIQ BO'LAKLARI

Pardaboyeva Kamola Nishonboy qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti talabasi

Boshlang'ich ta'lim fakulteti

E-mail manzil: mirabbospardaboyev012@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada uyushiq bo'laklarning bog'lanishi xususida fikr yuritiladi. Uyushiq bo'laklarning bog'lanishi Uyushiq bo'lakli gaplarda ba'zan umumlashtiruvchi birliklar ham qatnashadi.*

Kalit so'zlar: *uyushiq gaplar, 4-sinflarda uyushiq bo'laklar qo'lanilishi, modal ma'nolar, uyushiq bo'laklar haqida, uyushiq bo'laklar tahlili, talaffuzga xos xususiyatlar.*

Аннотация. *В этой статье речь пойдет о соединении геометрических фигур. связь организованных частей в неорганизованных фрагментарных предложениях иногда участвуют и обобщающие единицы.*

Ключевые слова: *Тематические высказывания применение геометрических фигур в 4-х классах, модальные значения, о геометрических фигурах, анализ статических фрагментов, особенности произношения.*

Annotation. *This article will focus on connecting geometric shapes. connection of organized parts in unorganized fragmentary sentences sometimes generalizing units are involved.*

Key words: *Thematic statements, Application of geometric shapes in 4 grades, modal meanings, about geometric shapes, analysis of static fragments, pronunciation features.*

Gapda bir xil so'roqqa javob bo'lib, bir xil sintaktik vazifasini bajaradigan, o'zaro teng aloqaga kirishgan, bir umumiy bo'lakka bog'lanadigan gap bo'laklari gapning uyushiq bo'laklari deyiladi. Masalan: Odamning eng shirin, lazzeatli va halol taomi o'z mehnati, qo'l kuchi bilan topgan rizqidir. («Oz-oz o'rganib dono bo'lur»). Mazkur gapda eng shirin, lazzeatli va halol hamda o'z mehnati, qo'l kuchi bilan guruh so'zshakllari uyushib kelgan. Bunda birinchi guruhdagi so'zshakllar bir xil so'roqqa - qanday? degan so'rog'iga javob bo'lib, sifatlovchi vazifasini bajargani holda, taomi umumiy bo'lagiga – egaga bog'langan; ikkinchi guruhdagi so'zshakllar ham bir xil so'roqqa - qanday? so'rog'iga javob bo'lib hol vazifasida kelib, topgan umumiy bo'lagiga – sifatlovchiga bog'langan. Har bir guruhdagi so'z shakllar o'zaro teng aloqaga kirishgan [1].

Bunday teng aloqadagi so'z shakllar soni ikkidan va undan ortiq bo'lib, keyingi paytlarda ular tilshunoslikda «uyushiq qator», «tenglanishli qator» deb

yuritilmoqda. Tenglanishli qatorda ikkidandan tortib o`n, hatto undan ko`p so`zshakl qatnashishi mumkin: Saroytoshning ikki tomonida qad ko`targan dara sohillari, undagi archazorlar, soy bo`yida o`sguvchi yulg`unzoru bizning uyimiz yaqinidagi eski chashma, chashma atrofida ko`karib yotadigan nilufarlar, yana qishloqning tor, egri-bugri ko`chalari, muyulishda do`mpaygan go`ng to`dalari, atrofdan eshitilib turadigan kakliklar sayrog`i, oqshom tushganida uylar ayvonida yonuvchi chiroqlar, chiroqlar tevaragida qur tutib suhbatga berilgan odamlar – bularning hamma-hammasi biz uchun aziz, qadrdon edi. (Sh.Xolmirzaev).

Uyushiq qator quyidagi uyushiq bo`lak o`rnini egallaydi:

1. Uyushiq ega: Qor-yomg`ir yog`ayotgan paytlarda ham ayollar va bolalar suvga kelishadi. (P.Qodirov).

2. Uyushiq kesim:

a) uyushiq fe`l kesim: ufqqacha cho`zilgan lolazor rang-barang tovlanmoqda, yonmoqda. (J.Abdullaxonov);

b) uyushiq ot kesim: qalbi pok bo`lgan kishining ishlari ham pok bo`ladi, toza bo`ladi. («Oz-oz o`rganib dono bo`lur»).

3. Uyushiq aniqlovchi:

a) uyushiq sifatlovchi: Tabiatning hech kimga bo`ysunmaydigan, birovdan ruxsat ham so`rab o`tirmaydigan o`z qonunlari bor. (O`.Hoshimov).

Ba`zan ikki va undan ortiq sifatlovchilar sifatlanmishni turli tomondan aniqlaydi va shuning uchun ham uyushmagan sanaladi. Masalan: Tog` tepasida to`planayotgan qora bulutlar tushga borib quyushtashib ketdi. (P.Qodirov). Bunda sifatlanmish (bulutlar) o`rniga nisbatan harakatdagi belgi (tog` tepasida to`planayotgan) va rang-tus (qora) jihatdan aniqlangan.

Bu daraxtzorda istaganicha quyoshdan *nur emishi*, *huzurlanib chayqalishi* mumkin edi. Tomirlari tobora kuchliroq qudrat kasb etib borardi. ...Tursunali ana shu og`ir dard tog`ini yelkasiga ortgan holda o`ringa cho`ziladi, sahar chog`i shu yuk bilan qaddini rostlaydi. Ba`zi erkaklar yig`laydilar. Ba`zilar dardlarini aytib, hasrat qiladilar. Tursunali dardini *kimga aytsin, kimga yig`lasin, kimga hasrat dasturxonini ochsin?! [2]*

4-sinfda gapning uyushiq bo`laklarini o`rganish bilan gap bo`laklari haqidagi bilim kengaytiriladi.

Shunday qilib, o`quvchilarda gap bo`laklari haqidagi tasavvurni o`stirish gapni o`zlashtirishda yetakchi hisoblanadi. Birinchidan, boshlang`ich sinf

O`quvchilari gap bo`laklarini ikkita katta guruhga (bosh va ikkinchi darajali bo`laklarga) bo`linishini o`zlashtiradilar.

Bu sinflarda ikkinchi darajali bo`laklar turlarga ajratilmaydi. Gapni o`zlashtirish uchun bosh va ikkinchi darajali bo`laklarning mohiyati ochiladi: bosh bo`laklar gapning grammatik asosini tashkil qiladi, fikr, asosan, gapning

Grammatik asosi orqali ifodalanadi; ikkinchi darajali boʻlaklar esa bosh boʻlaklarni aniqlovchilik va toʻldiruvchilik vazifasini bajaradi.

4-sinfda oʻquvchilar «Gapning uyushiq boʻlaklari» mavzusi oʻrganilganda sanash ohangi bilan bogʻlangan boʻlaklarda vergulning vazifasi bilan tanishadilar. Oʻqituvchi ikki gapni oʻqib taqqoslash bilan nuqta va vergulda ohangning qanday berilishini koʻrsatadi. Masalan, *Biz ona tilimizni sevib oʻrganamiz* (Gap oxirida ovoz pasayadi, pauza qilinadi). *Men, Raʼno, Alisher boshqa tillarni ham sevib oʻrganyapmiz*

(*Men, Raʼno, Alisher* soʻzlaridan soʻng ovoz bir oz pasayadi, xabarning davom etishi seziladi).

Oʻquvchilar uyushiq boʻlakli gap tarkibidagi uyushiq boʻlaklarning *ammo, lekin, biroq* soʻzlari bilan bogʻlanganda vergulning ishlatilishini ham amaliy oʻrganadilar.

Boshlangʻich sinflarda oʻquvchilar har xil mashqlarni ishlash orqali tire va ikki nuqtaning ishlatilishi bilan amaliy tanishadilar. Savod oʻrgatish davridayoq oʻqituvchi oʻquvchilar eʼtiborini vergul, tire, ikki uqtaning ishlatilishiga qaratadi, matnni oʻqiganda bu tinish belgilariga rioya qilishni oʻrgatadi. Masalan, *Olma, olcha, nok - meva. Kitob — bilim bulogʻi* [3].

Darslik bilan ishlash. 38-mashq. Oʻqing. Soʻroqlar yordamida gapning uyushiq boʻlaklarini toping.

Bulbul, mayna, qumri

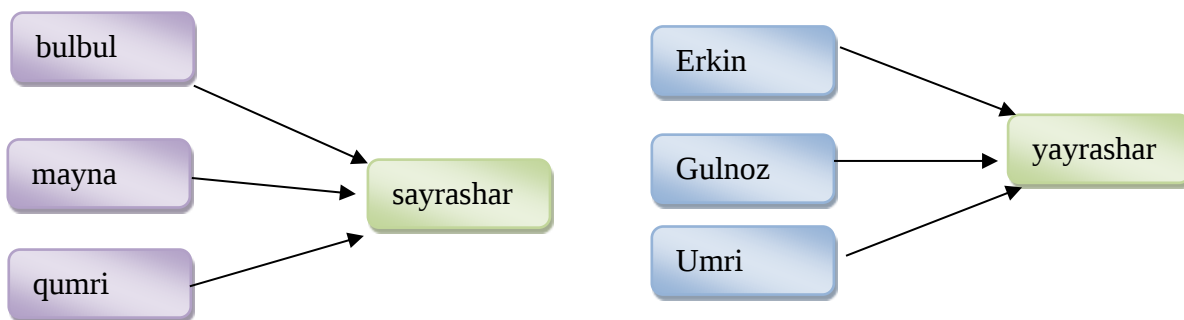
Xush ohangda sayrashar.

Erkin, Gulnoz, Umri

Bogʻdan jilmay yayrashar.

Qaysi boʻlak uyushib kelgan? Ular qaysi soʻzga bogʻlangan?

“Chizmani toʻldir” taʼlimiy oʻyini. Har bir oʻquvchiga chizma tarqatiladi. Sheʼr matnidan uyushiq boʻlaklarni va ular bogʻlangan soʻzni aniqlab chizmaga yozishlari kerak. Topshiriq tekshiriladi va matnlarda ega uyushib kelgani hamda uyushiq boʻlak kesimga bogʻlangani aniqlanadi [4]:

Hamid Olimjon XX asr o'zbek adabiyotining yetuk namoyondalaridan biridir. *U adabiyot olamiga Oybek, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor kabi yirik ijodkor bilan bir qatorda kirib keldi. Shoir serqirra ijodkor bo'lib, bir qancha adabiy tur va janrlarda ijod etishiga qaramasdan, kitobxon ko'nglidan, asosan, jo'shqin lirik shoir sifatida joy olgan. Uning she'rlarining qamrovi keng, mavzular barchasidan ko'ra hissiyotli, yuraklarni larzaga solguvchi, faxr tuyg'usini uyg'otguvchi bir mavzu – Vatan mavzusi, tug'ulib voyaga yetgan o'lkaga nisbatan hurmat va muhabbat hislari.*

Jamiki xalqlarning shoirlar ona yurt haqida ko'plab baytlar bitganlar. Bulardan eng betakror satrlar qoldirganlarigina yurt kuychisi degan sifat olganlar. Ularning Vatan haqidagi she'rlari necha zamonlar o'tsa-da, xalqining dilida va tilida yashaydi. Hamid Olimjon ham Vatan haqidagi o'z she'rlari bilan shunday qismat topgan. Bu o'rinda uning «O'zbekiston» she'ri alohida ahamiyat kasb e'tadi Hamid Olimjon «O'zbekiston» she'rida aniq va tipik detallar, rang-barang tasvir vositalari yordamida quyoshli diyorumimizning yaxlit obrazini yaratib, asar g'oyasini she'ring mag'zi-mag'ziga singdirib yuboradi. Mavzuni yoritishda tabiat manzaralari tasviridan foydalanadi. Darhaqiqat, «O'zbekiston» she'ri pezaj lirikasining nodir namunasi bo'lib, unda manzara asar g'oyasini badiiy yo'l bilan ochishga to'laligicha xizmat qiladi:

*O'xshashi yo`q bu go`zal bo`ston,
Dostonlarda bitgan guliston.
O`zbekiston deya atalur,
Uni sevib el tilga olur .
Chiroylidur go`yo yosh kelin,
Ikki daryo yurar kokilin.
Qorli tog`lar turar boshida,
Gul vodiylar yashnar qoshida.
Chor atrofda yoyganda gilam,
Aslo yo`qdir bundayin ko`klam...
Bu shundayin ajib diyordir [1.206].*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamroyev M. Ona tili Toshkent: “Iqtisod-moliya” – 2007. B 214.
2. T.Malik. Murdalar gapirmaydilar. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi NNMU 2018. B 3-4.
3. Qosimova K. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: “Nosir”nashriyoti. 2009. B 279.
4. Ikromova R. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4- sinfi uchun darslik „O‘qituvchi“ Nashriyot-Matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2017. B 19-20
5. Siddiqova Sh., Burxonov Sh. Hamid Olimjon ijodida go‘zal tuyg‘ular tarannumi. Filologiyaning umumnazariy masalalari (respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konf. materiallari). T.: 2020. B 62-63.
6. K.Qosimova va boshqalar “Ona tili o‘qitish metodikasi” Toshkent 2009 y “ Noshir”n .
7. G‘afforova T., G‘ulomova X. 1-sinfda ona tili darslari. –T.: Taffakur, 2007.
8. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva SH., Shermatova U. 4-sinfda ona tili darslari. –T.: O‘qituvchi, 2004.y
9. G‘ulomov A., Qodirov B. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: O‘qituvchi, 1998..
10. O.U.Avlayev, S.N. Jo‘rayeva, S.P.Mirzayeva “Ta’lim metodlari” o‘quv- uslubiy qo‘llanma, “Navro‘z” nashriyoti, Toshkent – 2017